

Katarzyna SIEDLECKA

**Wpływ neurotyzmu na cechy formalne wytworów plastycznych młodzieży
w okresie dojrzewania**

The Effect of Neuroticism on the Formal Features of Plasti Creations of Adolescent Youth

WPROWADZENIE

Podjęta przeze mnie próba odpowiedzi na pytanie czy neurotyzm wpływa na charakter wytworów plastycznych młodzieży w okresie dojrzewania jest reakcją na brak w literaturze polskiej jekiegokolwiek opracowania tego problemu (Popek 1987); poza tym poszukiwanie przejawów neurotyzmu w różnych dziedzinach ludzkiej działalności, w tym również twórczości plastycznej, przyczyni się być może do głębszego poznania mechanizmów i przyczyn tego zjawiska, a co za tym idzie, do znalezienia bardziej skutecznych sposobów zapobiegania neurotyzacji życia współczesnego człowieka. Zainteresowanie badaczy okresem fizjoplastyki w rozwoju ekspresji plastycznej jest niewielkie, badania empiryczne udowodniły bowiem, że wytwór plastyczny w tym okresie pozbawiony jest osobistych przeżyć i odczuć autora. Wydawałoby się więc, że należy zrezygnować z analizy psychologicznej wytworów plastycznych człowieka dorastającego, jednak z punktu widzenia psychologii rozwoju i psychologii twórczości wszystkie okresy w życiu człowieka są jednakowo ważne i poznawczo ciekawe (Popek 1987). Szczególnie wiek dorastania, jako okres przejściowy między dzieciństwem i wiekiem dojrzałym, powinien być pod tym względem uprzywilejowany, odgrywa on bowiem olbrzymią rolę w funkcjonowaniu dojrzałej osobowości. W fazie dojrzewania nasilenie symptomów neurotycznych jest nieporównywalnie większe niż w innych stadiach rozwoju człowieka, zatem można wtedy łatwiej dostrzec cechy neurotyzmu (niezależnie od tego, czy wynikają tylko z charakteru przemian psychofizycznych, czy wiążą się z nerwicą) we wszelkiego rodzaju działaniach dorastającej jednostki — szczególnie w eks-

presji plastycznej angażującej, jak wiadomo, wszystkie procesy psychiczne. W. Tatarkiewicz w książce *Ekspresja i sztuka* stwierdza, że zawsze pewne elementy ekspresji naturalnej „wchodzą” w dzieło, w sposób przez artystę nie uświadamiany, nie zamierzony, wyrażając się zarówno w formie, jak i w treści tego dzieła.

Problemem bardzo trudnym jest ustalenie zobiektywizowanych kryteriów oceny neurotyzmu w wytworze plastycznym, na razie można tylko założyć, że pewne elementy warstwy formalnej, takie jak: dynamiczność kompozycji, temperatura barw, relacje barw, rodzaje faktury, symboliczne ujęcie formy są alfabetem projekcji neurotyzmu w wytworze plastycznym (Popek, Domański za: Wallon, Cambier, Engelhart). Ustalenie tego rodzaju kryteriów umożliwiłoby wykorzystanie wytworu plastycznego do diagnozy neurotyzmu. Wytwór plastyczny, oprócz dużej wartości w rozpoznaniu niewypowiedzianych niepokojów i lęków, spełnia również funkcję katarctyczną — sam akt tworzenia pracy plastycznej, bez względu na wartość artystyczną dzieła, może przynieść radość i dawać poczucie spełnienia (Tyszkiewicz 1987).

NEUROTYZM JAKO WYMIAR OSOBOWOŚCI

Neurotyzm jest pojęciem, wokół którego narosło wiele niejasności. W języku polskim istnieją wyrazy o pokrewnym czy nawet synonimicznym znaczeniu związane z tym określeniem. Są to: nerwica, nerwowość, neurotyczność. Ten ostatni termin jest tłumaczeniem angielskiego słowa *neurotism*, którym posługuje się np. Eysenck (1953). Nerwowość jest zaś pojęciem używanym raczej w języku potocznym.

Postawienie znaku równości między neurotyzmem a nerwicą łączyłoby się z potraktowaniem neurotyzmu jako zaburzenia życia psychicznego człowieka (Kępiński 1986). W niniejszym opracowaniu przyjęto natomiast założenie, że neurotyzm jest względnie stałym elementem struktury osobowości; jest to wystarczający powód do przedstawienia koncepcji H. J. Eysencka i R. B. Cattela. Oto kilka uwag ogólnych, którymi chciałabym poprzedzić rozważania na temat tych koncepcji. Podstawowym elementem struktury osobowości jest jej wymiar (Eysenck) lub czynnik (Cattel). Definiowany jest on jako niezależny element struktury osobowości, obejmujący obszar zachowań jednostki oscylujący między dwoma krańcowymi biegunami. Cattel i Eysenck ustalają na drodze analiz statystycznych zespoły zachowań składające się na poszczególne wymiary i na ich bieguny. Na treść wymiarów składają się różne jakościowo cechy i schematy zachowania, które inni autorzy nazywają cechami temperamentu, emocjami, postawami, uzdolnieniami lub właściwościami charakteru. Pod względem struktury wymiary osobowości są elementami nazywanymi schematami reagowania (reakcje nawykowe i specyficzne u Eysencka), cechami osobowości (np. cechy źródłowe i powierzchniowe u Cattela).

R. B. Cattel wyróżnił w sferze osobowości czterdzieści dwa dwubiegunowe elementy i cztery dodatkowe. Dalsze badania pozwoliły mu na ustalenie modelu czynnikowej struktury osobowości, na który składa się 16 wymiarów zwanych inaczej cechami źródłowymi. Według Cattela cecha źródłowa jest odpowiedzialna za łączenie się poszczególnych cech i schematów reagowania w specyficzne grupy składające się na bieguny poszczególnych wymiarów. Z kolei cechy opisujące bieguny każdego czynnika, np. cechy składające się na cyklotypię: serdeczny, łatwo adaptujący się, impulsywny, wielkoduszny — są nazwane przez Cattela cechami powierzchniowymi, to jest takimi, które są uwarunkowane przez kilka różnych czynników. Nie ulega wątpliwości, że Cattel uważa cechy źródłowe za ważniejsze od powierzchniowych; wynika stąd, że cechy źródłowe stwarzają możliwość większej oszczędności opisu, ponieważ są prawdopodobnie mniej liczne, lecz przede wszystkim stąd, że „[...] istnieje nadzieja, że cechy źródłowe są rzeczywistymi strukturalnymi wpływami, działającymi u podstaw osobowości” (Cattel za C. S. Hall i G. Lindzey 1990). Cattel wymienia 16 dwubiegunowych cech źródłowych (patrz Zestawienie).

Charakterystyka wszystkich cech źródłowych wynika nie tylko z faktu, iż poszczególne cechy są ze sobą ściśle powiązane i tworzą wzajemnie uzupełniającą się całość, ale również z chęci udowodnienia, że można odnaleźć podobieństwo między zachowaniami opisującymi wymiar: siła *ego* — skłonność do zachowań neurotycznych a takimi cechami, jak: odporność psychiczna, wrażliwość, poczucie winy, niepewność siebie, samokontrola, wysokie napięcie potrzeb i popędów.

Przypuszczam, że zachowania opisujące wymienione cechy można włączyć do grupy zachowań charakteryzujących wymiar neurotyzmu.

Problemem otwartym w koncepcji Cattela jest ustalenie, które cechy są wynikiem działania czynników środowiskowych, a które konstytucjonalnych. Cattel sugeruje jedynie to, że cechy źródłowe można podzielić na te, które reprezentują czynniki konstytucjonalne oraz te, które wywodzą się z czynników środowiskowych.

W koncepcji osobowości Eysencka można odnaleźć częściowe rozwiązanie problemu dotyczącego uwarunkowań neurotyzmu, ale zanim do tego dojdę, chciałabym przedstawić ogólne założenia tej teorii. Przez osobowość Eysenck rozumie względnie stałą i trwałą organizację charakteru, temperamentu, intelektu oraz konstrukcji fizycznej, która to organizacja determinuje specyficzny sposób przystosowania się do otoczenia. Na podstawie analiz statystycznych dużej liczby badań eksperymentalnych Eysenck wyróżnia dwa główne wymiary osobowości: ekstrawersję — introwersję oraz neurotyczność — stabilizację emocjonalną. Ekstrawersja i introwersja jako elementy struktury osobowości są biegunami wymiaru; są też jednocześnie typami rozumianymi jako grupy skorelowanych ze sobą cech składających się na to, co nazywa się ekstrawersją w ujęciu Eysencka.

Zestawienie

1. Cyklofrenię:	Schizofrenię:
łatwy w pożyciu, usłużny, zainteresowany ludźmi, łatwo adaptujący się, ufny, serdeczny, nastawiony na współpracę.	pogardliwy, chciwy, zrzęda, oporny, chłodny, obojętny, szorstki, podejrzliwy, bezosobowy w stosunkach z ludźmi.
2. Inteligencję:	Ociężałość umysłową:
inteligentny, myślący, kulturalny, wytrwały, uporczywie trzymający się tego, co ma robić, sumienny, błyskotliwy.	nieinteligentny, submisyjny, nie zastanawiający się nad sobą, łatwo rzucający to co robi, niesumienny, tępy.
3. Siłę ego:	Skłonność do zachowań neurotycznych:
stały w uczuciach, wolny od neurotycznych symptomów, nie ujawniający zachowań hipochondrycznych, posiadający poczucie życiowego realizmu, nie zamartwiający się, stały w postępowaniu, kontrolujący swoje zachowanie, chłodny, cierpliwy, obstający przy czymś do końca, lojalny, liczący się z regułami obowiązującymi w danej kulturze.	przeżywający ciągle inne uczucie, wiecznie niezadowolony, ujawnia w zachowaniu liczne neurotyczne symptomy, hipochondryk, nie dbały, pobudliwy, krętać, niedojrzały, autystyczny, lękliwy, zamartwiający się, zmienny w postępowaniu, niecierpliwy, łatwo porzucający to co robi, nie liczący się z moralnością.
Mniej wyraźnie zaznaczające się schematy reagowania tego czynnika:	
zadowolony, zrównoważony, nie ujawniający nerwowego znużenia, twardy, praktyczny, sumienny w działaniu, rzetelny, taktowny, respektujący prawa innych, lubiący uprawiać sport, nie ujawniający zmian nastrojów.	ujawnia silne napięcie emocjonalne, przeczuloną wyobraźnię, neurotyczne zmęczenie, skłonność do udawania, zgrywania się, nastawiony negatywistycznie, uczulony na tle miłości własnej, domagający się specjalnego uznania i sympatii, ujawniający poczucie niższości.
4. Dominację:	Submisję:
obstający przy swoim, mający do siebie zaufanie, zarozumiały, próżny, agresywny, wojowniczy, kierujący agresywność na zewnątrz, samowolny, egoistyczny, energiczny, działający siłą, celebrowający swoje zachowanie, niewrażliwy na społeczną dezaprobatę, nie liczący się z konsekwencjami.	uległy, niepewny, usuwający się od działania, ugrzeczniony, kierujący agresywność na siebie, posłuszny, miękki, potulny, liczący się z konsekwencjami, otwarty, wylewny, wesoły.
5. Ekspansywność:	Brak ekspansywności:
wesoły, dowcipny, towarzyski, energiczny, szybki w ruchach, radosny, żywy, z poczuciem humoru, pomysłowy, oryginalny.	depresyjny, pesymistyczny, izolujący, unikający działania, przyhamowany, apatyczny, otepiały, flegmatyczny, mało mówny, sztywny, trzyma się starych nawyków, ciągle zmienia nastroje, podejrzliwy, o ograniczonych horyzontach.

6. Siłę superego:	Niskie superego, charakter niedojrzały:
zdeteminowany w działaniu, uporczywie trzymający się tego co robi, odpowiedzialny, z zamiłowaniem do porządnej roboty, sumienny, liczący się z ludźmi, stały uczuciowo.	niestały, łatwo porzucający to co robi, lekkomyślny, niedojrzały, leniwy, rozluźniony, bez skrupułów, lekceważący społeczne zobowiązania, zmienny.
7. Odporność psychiczną:	Brak odporności psychicznej:
z zamiłowaniem do przygód, nawiązujący kontakty z ludźmi, silnie zainteresowany płcią przeciwną, towarzyski, wesoły, z dobrym kontaktem, miły, przyjacielski, otwarty, impulsywny ale bez wewnętrznych napięć, mający zaufanie do siebie.	łękliwy, nieśmiały, chłodny, trzymający się na uboczu, wrogo nastawiony, zahamowany, ujawniający lęk przed życiem, bez wiary w siebie.
8. Wrażliwość:	Szorstkość, brak subtelności:
wymagający, niecierpliwy, zależny, niedojrzały, delikatny, wybredny pod względem estetycznym, z bogatą wyobraźnią, skłonny do introspekcji ale również towarzyski, lubiący zwracać na siebie uwagę, ujawniający neurotyczne symptomy.	dojrzały emocjonalnie, wewnętrznie niezależny, twardy, nie ulegający zachciankom, nastawiony praktycznie, mający poczucie obowiązku, wolny od symptomów hipochondrycznych.
9. Skłonność do reakcji paranoidalnych:	Wewnętrzne odprężenie:
podejrzliwy, zazdrosny, wycofujący się z kontaktów.	ufny, rozumiejący i akceptujący innych
10. Nieliczenie się z konwencjami:	Konwencjonalizm:
ekscentryczny, wybredny pod względem estetycznym, posiadający wrażliwą wyobraźnię, spokojny, niezależny, przeżywający ataki hysteryczne, posiadający szerokie kulturalne zainteresowania.	nastawiony praktycznie, sumienny, łękliwy, zamartwiający się, zawsze czujny, zrównoważony, kontrolujący swoje zachowanie, posiadający ograniczony horyzont myślowy, nie interesuje się sztuką.
11. Przenikliwość, racjonalizm:	Naiwność, prostota:
zręczny towarzysko, o ścisłym umyśle, powściągliwy, wybredny pod względem estetycznym, posiadający umiejętność wglądu w siebie.	niezręczny w kontaktach z ludźmi, nie posiadający wglądu w siebie, jego myślenie jest niesamodzielne.
12. Poczucie winy, niepewność siebie:	Zaufanie do siebie:
zamartwiający się, przeżywający poczucie osamotnienia, podejrzliwy, przewrażliwiony, łatwo zniechęcający się.	życzliwie akceptujący zachowania innych, konsekwentny w postępowaniu, działający żywo ale z rezerwą.
13. Radykalizm:	Konserwatyzm:
z zamiłowaniem do samoanalizy, z większym zainteresowaniem do zagadnień intelektualnych.	

14. Samowystarczalność:	Uzależnienie się od innych:
lubi pracować sam lub w niewielkich grupach, czuje się bardziej artystą niż urzędnikiem, działa według własnych pomysłów, nie lubi cudzych sugestii i rad.	
15. Samokontrola, siła woli:	Gnuśność, niezadowolenie z siebie:
ujawnia trwałość zainteresowań, wytrwale przełamuje przeszkody, lubi rozwiązywać trudne problemy, potrafi odprężyć się kiedy okoliczności tego wymagają, kontroluje swoje emocje, nie ma nerwowych nawyków.	
16. Wysokie napięcie potrzeb i popędów:	Niskie napięcie ergiczne:
zniechęca się krytycznymi uwagami, jest niepokojny gdy pozostaje bez zajęcia, unika spotkań ze znajomymi na ulicy, ujawnia reakcje wegetatywne przed przystąpieniem do wykonania jakiegoś zadania, jest napięty i zalekany, nie czuje się dobrze przystosowany.	

Mimo bardzo precyzyjnych danych statystycznych opis ekstra- i introwersji oraz neurotyczności nie jest jednolity w różnych publikacjach, zawiera często wieloznaczne zwroty zaczerpnięte z języka potocznego. Charakterystykę poszczególnych wymiarów przeprowadzam na podstawie rozdziałów zamieszczonych w książkach: Nuttin, *Struktura osobowości*; Sanocki, *Kwestionariusze osobowości w psychologii*; Hall C. S., Lindzey G., *Teoria osobowości*; Siek, *Osobowość*. A zatem typowy ekstrawertyk jest towarzyski, posiada wielu przyjaciół, odczuwa potrzebę kontaktu z drugim człowiekiem. Lubi ryzyko, pragnie napięcia, kieruje się chwilowym impulsem, lubi zmiany, jest beztroski, łatwy w poźyciu, nastawiony optymistycznie, ma zamiłowanie do śmiechu i żartów. Jest skłonny do reakcji agresywnych, łatwo traci panowanie nad sobą, nie kontroluje dobrze swoich uczuć. Introwertyk jest zaś osobą spokojną, chętnie usuwającą się w cień, lubi analizować siebie, ma skłonność do introspekcji, lubi zajmować się raczej książkami niż ludźmi. Z rezerwą podchodzi do ludzi, z wyjątkiem kręgu bliskich przyjaciół. Lubi robić plany na dłuższy okres czasu, jest ostrożny, nie lubi napięcia, sprawy życia codziennego traktuje serio. Lubi zorganizowane i uporządkowane życie. Silnie kontroluje swoje uczucia, rzadko zachowuje się w sposób agresywny. Przywiązuje wielką wagę do spraw etycznych. Czysty typ ekstrawertyka lub introwertyka jest idealnym przypadkiem — takich typów nie ma w rzeczywistości. Osobowość przeciętnego człowieka jest mieszaniną cech i reakcji jednego i drugiego typu z przewagą intro- lub ekstrawersji. Kolejnym wymiarem osobowości jest neurotyczność, na którą składają się zespoły reakcji nazywane chwiejnością emocjonalną, tj. niezdolność

do koncentracji uwagi, zadręczanie siebie, zmienność nastrojów, drażliwość, przeżywanie ciągłych zmartwień, ujawnianie częstych i intensywnych reakcji autonomicznych (pocenie, drżenie, czerwienienie się itd.). Fizjologicznym podłożem tej dymensji osobowości są wrodzone różnice w labilności i pobudliwości autonomicznego układu nerwowego. Pewni ludzie są konstytucjonalnie predysponowani do znacznie mniej silnego reagowania. Zdaniem Eysencka wysoki stopień neurotyzmu predysponuje do wystąpienia nerwicy w ogóle, natomiast wymiar introwersji — ekstrawersji różnicuje jakościowo obraz kliniczny nerwicy (Sanocki 1980),

Przedstawione poglądy Cattela i Eysencka pozwalają na stwierdzenie, że neurotyzm nie jest jednoznaczny z nerwicą; jest pewnym zespołem reakcji charakteryzujących ludzi zdrowych psychicznie. Osobę neurotyczną można ogólnie określić jako taką, która posiada nadmiernie wrażliwy i chwiejny układ nerwowy, co sprawia, że jej reakcje są nieadekwatnie silne w stosunku do działającego bodźca. Nerwicowiec może być neurotykiem, ale nie każdy neurotyk cierpi na nerwicę.

PROBLEMATYKA BADAŃ WŁASNYCH

Celem moich badań była próba weryfikacji sądów potocznych i hipotez naukowych wskazujących na zależność neurotyzmu i charakteru wytworów plastycznych. Interesujący mnie problem — mimo iż pojawia się w literaturze naukowej od drugiej połowy XIX w. — do tej pory nie został zweryfikowany empirycznie. W tej sytuacji dostępna mi literatura naukowa stanowiła jedynie sugestię podjęcia tego zagadnienia; w związku z tym przedstawię dwa problemy badawcze:

1. Czy istnieje korelacja między poziomem neurotyzmu a warstwą formalną wytworów plastycznych?

2. Czym wyraża się związek neurotyzmu z charakterem wytworów plastycznych dzieci o podwyższonym poziomie neurotyzmu?

Na podstawie literatury naukowej i własnej intuicji psychologicznej przyjąłem następujące hipotezy badawcze:

a) istnieje korelacja pomiędzy poziomem neurotyzmu a warstwą formalną wytworów plastycznych,

b) poziom neurotyzmu dzieci w wieku dojrzewania wpływa na cechy wytworów plastycznych w zakresie warstwy formalnej.

METODY BADAŃ WŁASNYCH

W badaniach empirycznych posłużyłam się:

1. Kwestionariuszem *Jaki jesteś?* M. Choynowskiego i E. Skrzypek. Test *Jaki jesteś?* służy do badania jawnego niepokoju jako wyrazu skłonności neurotycz-

nych w wieku od 9 do 16 lat. Jest oparty na dwóch kwestionariuszach amerykańskich autorów: *Manifest Anxety Scale for Children* Alfreda Castan-dey'a i Boyda R. McCalessa, oraz *General Anxety Scale for Children* Semura B. Sanasona, w tłumaczeniu Hanny Choynowskiej. Polska adaptacja składa się z dwóch skal: 40-pytaniowej skali neurotyczności i 9-pytaniowej skali kłamstwa. W świetle opracowań narzędzie spełnia wszystkie wymogi pod względem wartości metodologicznej (trafność, rzetelność; Choynowski 1963).

Interpretacja: Osoba badana otrzymuje jeden punkt za każdą diagnostyczną odpowiedź „tak” lub „nie”. Zakresy możliwych wyników dla neurotyczności wynoszą od 0 do 40, dla kłamstwa od 0 do 9. Neurotyczność mierzy skłonności wyrażające się w niepokojach, zmartwieniach, lękach i troskach oraz w objawach psychosomatycznych, które towarzyszą wymienionym stanom bądź generalnie, bądź w odniesieniu do danej sytuacji. Dzieci uzyskujące wysokie wyniki skłonne są do nadmiernej pobudliwości, lęklivosti, a nawet załamania nerwowego w trakcie sytuacji stresowych. Skala kłamstwa jest skalą kontrolną, która pozwala na stwierdzenie, czy dziecko odpowiadało szczerze. Bardzo wysokie wyniki (powyżej 7 punktów) mogą świadczyć o odchyleniach charakterologicznych.

2. Sytuacją eksperymentalną — służy ona do wywołania określonego zjawiska w warunkach naturalnych przez zadanie psychologiczne (Popek 1978). Specyfika moich badań wykluczała zastosowanie procedury *stricte* eksperymentalnej, ponieważ celem, jaki sobie postawiłam, była inspiracja ekspresji plastycznej (a tej, jak wiadomo, nie sprzyjają „sztuczne warunki eksperymentu”). Kryterium doboru tematów sytuacji eksperymentalnej było różne natężenie nastroju emocjonalnego.

Tematy i instrukcje w poszczególnych sytuacjach eksperymentalnych były następujące:

Sytuacja eksperymentalna nr 1. Temat: Inspiracja ekspresji plastycznej 10-minutowym fragmentem I koncertu G-dur na flet i orkiestrę W. A. Mozarta (K. V. 313); instrukcja: za chwilę usłyszycie fragment utworu muzycznego, postarajcie się wysłuchać go w skupieniu, a później namalujcie to, co kojarzy wam się z usłyszaną muzyką.

Sytuacja eksperymentalna nr 2. Temat: Inspiracja ekspresji plastycznej 10-minutowym fragmentem VIII Symfonii F-dur L. van Beethovena opus 93; instrukcja: podobna jak w temacie poprzednim.

Sytuacja eksperymentalna nr 3. Temat: „Zagrożenie”; instrukcja, jak wyobrażacie sobie zagrożenie, z czym wam się ono kojarzy.

Sytuacja eksperymentalna nr 4. Temat: „Bezpieczeństwo”; instrukcja: namalujcie, jak wyobrażacie sobie bezpieczeństwo, z czym wam się ono kojarzy.

Sytuacja eksperymentalna nr 5. Temat: „Kolory tańczą”; instrukcja: tak, jak potraficie najlepiej namalujcie, jak sobie wyobrażacie taniec kolorów.

Interpretacja opierała się na analizie warstwy formalnej. Jakkolwiek sam temat

nie świadczy o istocie zmienności w procesie tworzenia i chociaż można spotkać próby wyrażania przeżyć przez sam temat (np. strach, lęk), to jednak cechy formalne — podstawowy alfabet plastyczny — są kategorią bardziej dynamiczną. Stanowią swoisty kod do wyrażania świata wewnętrznych przeżyć autora. Jeśli założyć, że charakter kompozycji, kolor, faktura i kształt wyrażone plastycznymi środkami są samodzielne i samorodne, to można powiedzieć, iż jest to najgłębsza warstwa wypowiedzi, która pozwala na empiryczne stwierdzenie, jaki temperament, jaka wyobraźnia, myślenie, pamięć wzrokowa, jaki stan emocjonalno-uczuciowy warunkowały powstanie pracy plastycznej. W swoim opracowaniu przyjąłem założenie, że neurotyzm będzie przejawiał się w dwubiegunowych cechach w zakresie: kompozycji, koloru, faktury i kształtu. Oto one:

- a) dynamiczność — statyczność kompozycji,
- b) barwy ciepłe — barwy zimne,
- c) faktura gładka — chropowata,
- d) kształty realistyczne — kształty symboliczne,
- e) zestawienie barw oparte na kontraście — zestawienie barw oparte na podobieństwie.

Oceny prac pod względem interesujących mnie cech dokonali trzej sędziowie kompetentni — nauczyciele plastyki — przy pomocy skali punktowej, w której: 2 — oznacza wysokie nasilenie cechy, 1 — średnie nasilenie cechy, 0 — brak cechy.

OPIS GRUPY BADANEJ

Przebadano 31 dzieci z klas V i VIII szkoły podstawowej. Charakterystykę ilościową badanych klas z uwzględnieniem wieku i płci przedstawia zestawienie:

Badania zostały przeprowadzone w Szkole Podstawowej nr 4 w Lublinie. Badane dzieci wywodzą się najczęściej ze środowiska robotniczego.

	Klasa V			Klasa VIII		
Wiek	11:06–12:04			14:05–15:04		
Płeć	Dz	Ch	Suma	Dz	Ch	Suma
Osób	8	5	13	4	4	18
%	61,5	38,5	100	77,8	22,2	100

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH

Analiza materiału badawczego polegała na: statystycznym opracowaniu wyników badań i jakościowej analizie prac plastycznych dzieci o podwyższonym poziomie neurotyzmu.

Analiza jakościowa miała charakter psychologicznego opisu prac plastycznych 13 osób o podwyższonym poziomie neurotyzmu, z uwzględnieniem opisanych wcześniej pięciu cech formalnych. Zaprezentowanie opisu całości prac plastycznych wykraczałoby znacznie poza zakres opracowania, dlatego też ograniczę się jedynie do zaprezentowania charakterystyki prac plastycznych chłopca o najwyższym poziomie neurotyzmu.

Analiza statystyczna wyników badań opracowana komputerowo na podstawie Tymczasowego Programu Statystycznego w Instytucie Psychologii UMCS, przebiega według następujących etapów:

1. Obliczanie współczynnika korelacji r-Pearsona dla zmiennej niezależnej (poziom neurotyzmu) i zmiennej zależnej (charakter wytworów plastycznych) w danej grupie.

	WS	PW	STEN
WS	1,0000	0,2172	0,2197
PW	0,2172	1,0000	0,9561
STEN	0,2197	0,9561	1,0000

Wartość = 0,21 świadczy o niskiej, lecz wyraźnie zaznaczonej, korelacji między badaniami zmiennymi w grupie badanej. Przypuszczam, że o wysokości współczynnika korelacji zdecydowała mała liczebność badanej grupy — być może, gdyby badania objęły większą liczbę osób, wartość współczynnika korelacji, a tym samym hipoteza zakładająca korelację między poziomem neurotyzmu a charakterem wytworów plastycznych, byłaby istotna statystycznie na poziomie populacji generalnej.

2. Obliczanie współczynnika w trzech podgrupach zróżnicowanych ze względu na poziom neurotyzmu. Podziału grupy dokonałam na podstawie standardowego podziału skali stenowej na wartości niskie (od 0 do 4), średnie (od 5 do 6) i wysokie (od 7 do 10). A zatem:

— w podgrupie dzieci z niskim poziomem neurotyzmu (0-4) wartość współczynnika korelacji równa się: $-0,0509$ (brak korelacji między zmiennymi):

	WS	PW	STEN
WS	1,000	$-0,0509$	$-0,1069$
PW	$-0,0509$	1,0000	0,6991
STEN	$-0,1069$	0,6991	1,0000

— w podgrupie dzieci ze średnim poziomem neurotyzmu (5-6) wartość współczynnika korelacji $r=0,1589$, co świadczy o braku korelacji między badanymi zmiennymi:

	WS	PW	STEN
WS	1,0000	0,1589	0,1699
PW	0,1589	1,0000	0,7955
STEN	0,1699	0,7955	1,0000

— w podgrupie dzieci z wysokim poziomem neurotyzmu (7-10) wartość współczynnika $r=0,5462$ wskazuje na wysoką korelację między poziomem neurotyzmu a charakterem wytworów plastycznych:

	WS	PW	STEN
WS	1,0000	0,5462	0,4643
PW	0,5462	1,0000	0,8235
STEN	0,4643	0,8235	1,0000

Zestawmy teraz analizę wariancji mierzącą istotność różnic między współczynnikami korelacji w trzech podgrupach o różnym poziomie neurotyzmu. Wygląda ona następująco:

Rodzaj zmiennej	Stopnie swobody	Suma kwadratów	Średnie kwadratów	F	F_{α}
Międzygrupowa	2	119,423	59,711	2,516	0,0983
Wewnątrzgrupowa	29	688,214	23,731		
Całkowita	31	807,637			

Widać więc, że różnice w wysokości współczynnika korelacji w trzech podgrupach zróżnicowanych ze względu na poziom neurotyzmu są istotne.

Analizę ilościową uzupełniono o test wielokrotnego uporządkowania średniej Duncana.

Grupa dzieci o podwyższonym poziomie neurotyzmu (równym 7) istotnie różni się — pod względem średniej z ocen cech formalnych — od grup dzieci o poziomie neurotyzmu niskim i wysokim. Na tej podstawie można oprzeć przypuszczenie, że jedynie podwyższony poziom neurotyzmu wpływa stymulująco na ekspresję plastyczną, co z kolei odzwierciedla warstwa formalna prac plastycznych.

Wspomniałam już, że ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na zaamieszczenie analizy jakościowej wszystkich wytworów plastycznych wykorzystanych przeze mnie w badaniach, stanęłam więc przed koniecznością dokonania wyboru najbardziej reprezentatywnego fragmentu tej analizy, dla-

Średnia	Grupa	9	6	4	5	3	10	8	7
18,60000	9								
21,9167	6								
22,5125	4								
23,1143	5								
23,8000	3								
25,5000	10								
26,9750	8								
35,5000	7	*	*	*	*				

* oznacza pary grup znacząco różnych na poziomie 0,05.

tego przytoczę tylko psychologiczną charakterystykę prac plastycznych dziecka o najwyższym w badanej grupie poziomie neurotyzmu.

S. M. — lat 14:09.

Praca A. Dopiero po dłuższym przyglądaniu się tej pracy rozpoznajemy fale i morski brzeg. Pierwsze wrażenie to poruszające się robaczkowym ruchem wężokształtne twory na neutralnym pod względem kolorystycznym tle z ogranicznikiem w postaci szarżółtego marginesu. Jest to wytwór plastyczny bez kontrastów i przejawskrawień, o płaskiej fakturze, spokojny i chłodny.

Praca B. Bardzo ekspresyjna praca, nie tylko ze względu na temat związany z ruchem i pędem. Znow szarżółte tło, tym razem przekreślone ukośnie brudnobrązowymi liniami autostrad. Wydaje się, że samochody o czarnych schematycznych konturach malowanych grubymi, szybkimi krechami bronią się przed upadkiem z zawieszonych w przestrzeni ulic-kładek. Chropowata faktura dodaje dynamiki całości.

Praca C. Czarne i ciemnofioletowe plamy stanowią tło dla wyrazistych, malowanych wściekłą purpurą poskręcanych krech symbolizujących płomienie. Ostre kontrasty, chropowata faktura, ogromna dynamika granicząca z agresją.

Praca D. Cóż radośniejszego nad wizerunek tęczy na tle nieba? A jednak tęcza z tej pracy nie ma w sobie nic ze swego łagodnego optymizmu... Tło, w którym próżno by szukać błękitu (jest tylko szarość z bladozielonkawym odcieniem) przecina czarno-szaro-purpurowa pręga: ponura, zła tęcza. Zimny, przynębiający obraz z jedynym agresywnym akcentem (który jednak dominuje nad całością) w postaci pasa purpury położonej zresztą na czarnym podłożu. Niepokój, chłód, strach — ta tęcza nie powstała dzięki promieniom słońca.

Praca E. Autor sprawia wrażenie, iż bliższe mu są prace, których tematyka wyraża dynamikę związaną z uczuciami czy emocjami o charakterze negatyw-

nym, jak strach czy nienawiść. Najmniej wyraziste są prace A i E. Ta ostatnia, mimo użycia kontrastowych kolorów i innej techniki (kredki) jest mdła, nieśmiała i nieprzekonująca, sprawia wrażenie nie dokończonej. Faktura gładka, kompozycyjna statyczno-dynamiczna.

WNIOSKI

Analiza statystyczna i jakościowa materiałów empirycznych z badań wpływu poziomu neurotyzmu na charakter wytworów plastycznych młodzieży w wieku 11-15 lat upoważnia do stwierdzenia, że:

1. Istnieje tendencja do wystąpienia korelacji między poziomem neurotyzmu a warstwą formalną wytworów plastycznych w badanej grupie. Ze względu na małą liczebność badanej grupy nie można odnieść tego wniosku do poziomu populacji.

2. Najsilniej zaznaczona tendencja do wystąpienia korelacji między badanymi zmiennymi charakteryzuje grupę dzieci o podwyższonym poziomie neurotyzmu.

3. Wytwory plastyczne dzieci o podwyższonym poziomie neurotyzmu cechuje brak adekwatności między tematem pracy a użytą kolorystyką (np. zagrożenie namalowane w ciepłych, niemalże radosnych barwach) oraz zmienna faktura symbolizująca zmienność, niepokój.

4. Prace dzieci neurotycznych można podzielić na dwie grupy:

a) prace statyczne, surowe w swej formie, świadczące być może o przeżywanym lęku i niepokoju, które sprzyjają rozwojowi postawy wycofywania się w świat własnych przeżyć i rodzą niechęć do jakiegokolwiek komunikacji.

b) prace barwne, dynamiczne, agresywne wręcz w swojej wymowie, prace o zmiennej fakturze, sugerujące, że ich autor doświadcza lęki i niepokoję wyraża w agresji i rozwija w sobie potrzebę psychicznej ekspansji.

BIBLIOGRAFIA

- Choynowski M., *Jaki jesteś?* Wydanie eksperymentalne, Warszawa 1963.
Eysenck H. G., *The Structure of Human Personality*, London 1970.
Hall C. S., Lindzey G., *Teorie osobowości*, Warszawa 1990.
Kępiński A., *Psychopatologia nerwic*, Warszawa 1986.
Nuttin J., *Struktura osobowości*, Warszawa 1968.
Popek S. (red.), *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987.
Popek S., Domański C., *Rozważania o współczesnych nurtach badań nad twórczością plastyczną dzieci, na tle pracy Philoppe Wallon, Dominique Engelhart „Le dessin de l'enfant”*, (maszynopis).
Sanocki W., *Kwestionariusz osobowości w psychologii*, Warszawa 1980.
Siek S., *Osobowość, struktura, rozwój. Wybrane metody*, Warszawa 1982.
Tyszkiewicz M., *Wypowiedzi plastyczne młodocianych pacjentów psychiatrycznych — analiza psychiatryczno-malarska*, Gdańsk 1981.

SUMMARY

The conclusions drawn from the analysis of the empirical materials provided by the studies on the effect of neuroticism on the character of plastic creations of young people between 11 and 15 years of age, are only an attempt to present this phenomenon since this subject has not been undertaken so far. The author of the paper adopted the assumption that neuroticism is a personality dimension which is conditioned by excessively sensitive and unstable nervous system. This results in neurotic reactions being inadequate in relation to the stimulus (emotional — affective, cognitive or social ones).

The research questions to which answers were looked for in the studies were formulated as follows:

- 1) Is there a relation between the level of neuroticism and the formal layer of plastic creations?
- 2) What is the expression of the relationship between neuroticism and the character of plastic creations by children with a heightened level of neuroticism in the period of adolescence?

On the basis of piloting studies, the hypotheses were adopted about the correlation between the level of neuroticism and the formal layer of plastic creations by adolescent children. As for the other question, an assumption was made that neuroticism affects the features of the formal layer of plastic creations by children with an increased level of neuroticism in the period of adolescence.